

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.39>

Гумін О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЇЇ ЧЛЕНІВ ТА ЇХ ВИДИ

Анотація. Захист дітей від насильницьких кримінальних правопорушень, які посягають на життя, здоров'я, моральність та статеву недоторканність є пріоритетною завданням національної безпеки, об'єднуючою зусилля сім'ї, держави та цивільного товариства.

Насильство в сім'ї над неповнолітніми має характерні ознаки, пов'язані зі специфікою механізму вчинення кримінальних правопорушень, причин і умов, його детермінуючих, з особистістю злочинців, особливостями поведінки потерпілого, що вимагає обліку при розробці спеціальних заходів попередження.

Аналіз законодавства та спеціальної літератури призводить до висновку про тому, що на сьогоднішній день не існує єдиного підходу до визначення низки найважливіших понять, які стосуються теми проведеного дослідження. Це в першу чергу стосується понять «родина» і «насильство».

Поняття «насильство» в даний час широко застосовується не тільки в повсякденному побуті, але і входить в термінологічний апарат різних наук. Філософія, психологія, кримінальне право, криминологія, криміналістика та інші науки підходять до рішення проблеми визначення поняття «насильство» самостійно, не використовуючи вже наявні визначення у суміжних галузях.

Визначення насильства може змінюватись в залежності від цілей його використання. Це пов'язано з тим, що саме насильство має досить «широкий формат». Воно є соціально-правовим явищем, не обмеженим рамками кримінального закону. Іншими словами, насильство може включати і кримінальні правопорушення, і адміністративні правопорушення, а також інші форми поведінки, які формально не є деліктами, але вступають в протиріччя з загальноприйнятими і схвалюваними нормами поведінки, утворюючи передумови насильницької злочинності як такої.

У зв'язку з цим необхідно уточнити, що в контексті справжнього дослідження буде використано тільки кримінально-правове поняття насильства, оцінюване з позиції кримінального закону як правопорушення і, відповідно, що володіє усіма його ознаками. Таке поняття необхідне для чіткого визначення предмета дослідження, оперування ним для відмежування суміжних проблем у процесі вивчення емпіричного матеріалу.

Ключові слова: насильство, сім'я, неповнолітній, фізична сила.

Humin O. M. Concept of family violence regarding minor its members and their types

Abstract. Protecting children from violent criminal offenses that encroach on life, health, morality and sexual integrity is a priority task of national security, uniting the efforts of the family, the state and civil society.

Violence in the family against minors has characteristic features related to the specifics of the mechanism of committing criminal offenses, the causes and conditions, its determinants, the personality of criminals, the characteristics of the victim's behavior, which requires consideration when developing special prevention measures.

The analysis of the legislation and special literature leads to the conclusion that today there is no single approach to defining a number of the most important concepts related to the topic of the research. This primarily concerns the concepts of "family" and "violence".

The concept of "violence" is currently widely used not only in everyday life, but is also included in the terminological apparatus of various sciences. Philosophy, psychology, criminal law, criminology, forensics and other sciences approach the solution of the problem of defining the concept of "violence" independently, without using already existing definitions in related fields.

The definition of violence may vary depending on the purposes of its use. This is due to the fact that the violence itself has a rather "wide format". It is a social and legal phenomenon, not limited by the framework of criminal law. In other words, violence can include both criminal offenses and administrative offenses, as well as other forms of behavior that are not formally delicts, but contradict the generally accepted and approved norms of behavior, forming prerequisites for violent crime as such.

In this regard, it is necessary to specify that in the context of the real study, only the criminal law concept of violence will be used, evaluated from the standpoint of the criminal law as an offense and, accordingly, possessing all its features. Such a concept is necessary for clearly defining the subject of research, operating on it to distinguish related problems in the process of studying empirical material.

Key words: *violence, family, minor, physical force.*

Поряд із поняттями «родина» та «неповнолітній член «сім'ї», слід визначитися з іншим поняттям, що використовується в кримінологічному дослідженні, – «насильство», і, виходячи з цього, наше завдання дати визначення поняття «насильство щодо неповнолітніх членів сім'ї».

Поняття «насильство» як і попередні поняття, що розглядаються, не має однозначного загальнолітературного і юридичного тлумачення, тому представляється доцільним провести аналіз наявних дефініцій.

Термін «насильство» походить від латинського слова «*violentia*» й означає стихійний та некерований прояв сили [1, с. 35–36]. Попри те, що поняття «сила» й «насильство» наділені певними спільними ознаками, їх вирізняє те, що, зокрема, під насильством завжди розуміють застосування сили до об'єкта не тільки всупереч його волі та бажанню, але й як порушення закону [2]. Аналогічне тлумачення споріднених термінів міститься в довідкових джерелах. У сучасних юридичних енциклопедичних виданнях насильство визначається як «умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі погрозу заподіяння шкоди зі злочинною метою» [3, с. 68].

У тлумачному словнику української мови під насильство тлумачиться як 1) застосування фізичної сили до кого-небудь; 2) застосування сили для досягнення чого-небудь; 3) примусовий вплив на когось, щось [4]. Словник синонімів близькими за значенням до насильства називає такі слова: «примус; сила; тиск; натиск; насильно; насильницьким (або примусовим) шляхом силою; силоміць; неволею; змушувати; примушувати; ставити перед необхідністю; зобов'язувати; неволити [5].

Етимологічний аналіз слова «насильство» дозволяє стверджувати, що його зміст полягає в тому, що ним позначають певну дію однієї людини, досконале в співвідношенні іншого всупереч його волі (бажання).

Поняття «насильство» в даний час широко застосовується не тільки в повсякденному побуті, але і входить в термінологічний апарат різних наук. Філософія, психологія, кримінальне право, кримінологія, криміналістика та інші науки підходять до вирішення проблеми визначення поняття «насильство» самостійно, не використовуючи вже наявні визначення у суміжних галузях знань.

Визначення насильства може змінюватись в залежності від цілей його використання. Це з тим, що саме насильство має досить «широкий формат». Воно є соціально-правовим явищем, не обмеженим рамками кримінального закону. Іншими словами, насильство може включати і кримінальні правопорушення, і адміністративні правопорушення, а також інші форми поведінки, які формально не є деліктами, але вступають в протиріччя з загальноприйнятими і схвалюваними нормами поведінки, утворюючи передумови насильницької злочинності як такої.

У зв'язку з цим необхідно уточнити, що в контексті справжнього дослідження буде використано тільки кримінально-правове поняття насильства, оцінюване з позиції кримінального закону як правопорушення і, відповідно, що володіє усіма його ознаками. Таке поняття необхідне для чіткого визначення предмета дослідження, оперування ним для відмежування суміжних проблем у процесі вивчення емпіричного матеріалу.

Звертаючись до аналізу існуючих в зазначеній сфері визначень, слід відзначити їх значну кількість, і всі вони мають своє трактування. Інакше кажучи, немає єдиної точки зору на таке фундаментальне питання, як поняття кримінального насильства. Це пов'язано також і з тим, що кримінальним законом термін «насильство» не розкривається.

Не ставлячи за мету дослідження даного поняття і визначаючи його, насамперед, для здійснення емпіричного дослідження, вкажемо, що в сьогodenні дослідження, під насильством

розуміється вчинення суспільно небезпечних протиправних умисних діянь однією людиною щодо іншого проти або без волі та згоди останнього або з використанням безпорадного стану, що порушує його конституційні права та свободи, пов'язане з фізичним або (і) психічним чи сексуальним впливом на нього.

Саме це визначення було використано для забезпечення об'єктивності критеріїв при відборі одиниць емпіричних масивів і сумісності отриманих в ході вивчення результатів.

Між тим не можна не відзначити, що насильство – завжди це прояв агресії в міжособистісних відносинах, її крайня форма. Не вдаючись в подробиці теоретичних пошуків, присвячених даному феномену, термін «агресія» в даній статті вживається як форма суспільно небезпечної поведінки особи, що має своєю метою заподіяння фізичної, психічної шкоди іншій людині (у нашому випадку неповнолітнього члена сім'ї).

Аналізуючи норми, КК України, можна констатувати, що у кримінальному законі під насильством мається на увазі тільки фізичне насильство. Психічне ж насильство законодавець визначає за допомогою вказівки на загрозу застосування насильства фізичного та інші, зазначені у законі способи впливу на волю людини для примусу її до потрібного для винного поведінці.

При цьому фізична дія – це вплив на органи та тканини (їх фізіологічні функції) організму іншої людини.

Наука кримінального права визначає насильство як зовнішній зі сторони інших осіб умисний та протизаконний фізичний або психічний вплив на особу (або групу осіб), який здійснюється проти або поза її волею і здатний спричинити їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій [6, с. 52]; усвідомлене застосування фізичної сили для порушення тілесної недоторканості іншої особи поза її волею або всупереч їй, або погрози вчинення насильницьких дій; суспільно небезпечний протиправний фізичний чи психічний вплив на людину, який здійснюється всупереч або поза її волею, становить небезпеку для її життя чи здоров'я в момент заподіяння, позбавлення свободи, яке може потягти заподіяння шкоди

різного ступеня тяжкості або смерть [7, с. 3].

Суспільні відносини, складники видовий об'єкт фізичного насильства, пов'язані із захистом біологічних властивостей, фізичних благ людини як природної істоти, якими є життя, здоров'я і фізична свобода.

Виділяється п'ять видів наслідків фізичного насильства: смерть, шкода здоров'ю, фізичний біль та фізичні страждання, втрата фізичної свободи. Вони посягають на непорушність фізичних основ існування людини.

Способом заподіяння даних наслідків фізичного насильства є енергетичний вплив на органи і тканини, їх фізіологічні функції іншої людини [8].

Усі перелічені різновиди фізичного впливу можуть мати місце і в ситуації сімейного насильства.

У свою черга, психічний вплив – є вплив на організм іншої людини у вигляді надання впливу на його психіку. Здійснення такого впливу за допомогою психічних факторів зовнішнього середовища і складає зміст психічного насильства» .

Слід погодитися, що в рамках кримінологічної характеристики сімейного насильства виділення сексуального насильства є доцільним, оскільки дозволяє уважніше вивчити усі його сторони, а його виняток необґрунтовано спотворить дійсну картину сімейного насильства, зменшить його види та об'єм.

При вчиненні зазначених кримінальних правопорушень можливо застосування як фізичного, так і психічного насильства, і навіть їх поєднання. Виходячи з трактування зазначених статей КК та правозастосовчої практики, особливої формою зґвалтування і (або) вчинення насильницьких дій сексуального характеру в тому числі є використання злочинцем безпорадного стану жертви.

Зґвалтування і насильницькі дії сексуального характеру слід визнавати досконалими з використанням безпорадного стану потерпілого особи в тих випадках, коли він, в силу свого фізичного або психічного стану (недоумство або інше психічний розлад, фізичні недоліки, несвідомий стан), віку (малолітня або похилого віку) або інших обставин, не могли розуміти характер і значення вчинених з ним дій або надати опір винному.

Коли подібне відбувається щодо дитини, то вести мову слід саме про сексуальне насильство як спосіб, адже як такі ознаки фізичного і психічного насильства в силу певних умов сімейний обстановки та природних процесів близькості та довіри членів сім'ї один до другого можуть і бути відсутніми, у зв'язку з тим, що немає будь-яких передумов для придушення волі жертви.

Таким чином, виходячи з цілей цього дослідження необхідність виділення і розгляду сексуального насильства (як одного з можливих способів дії, а отже, одного з різновидів насильства), так як воно має певну специфіку.

Між тим не можна не відзначити наступне: якщо розглядати види насильства з позиції конкретного предмета впливу (безпосередньо організм іншої людини – «тіло» чи психіка), а чи не способу вчинення, можна говорити про виділення виключно двох видів насильства – фізичного та психічного. У такому контексті виділення інших видів насильства саме такі недоцільно.

Прояв насильства в соціальному контексті торкається багатьох сфер життя, воно дуже широке і багатоліке. Одна з таких сфер – родина, сім'я.

Насильство в сім'ї представляє собою самостійний різновид через специфічність відносин між злочинцем і жертвою, локальною територією розвитку конфлікту, обмеженості доступу громадськості до вирішення протиріч». Основна відмінність насильства в сім'ї від інших його різновидів в тому, що воно завдається людьми, які перебувають в близьких або в родинних відносинах, які, в принципі, повинні підтримувати і захищати.

В Україні також немає усталеної термінології для позначення даного явища. У літературі вживається кілька термінів, що розглядаються як синоніми. Найчастіше можна зустріти такі поняття, як: «внутрішньосімейне насильство», «сімейне насильство», «насильство в сім'ї», «домашнє насильство», «побутове насильство», «жорстоке поводження з дітьми».

Можна виділити різні причини такого різноманіття понять:

по-перше, наукова новизна, слабка розробленість та багатоаспектність цієї проблеми;

по-друге, насильство, в том числі здійснене в сім'ї, є предметом вивчення великого числа дисциплін, кожна з яких, в відповідно зі своїми науковими інтересами, намагається побудувати систему понять.

Крім того, в більшості випадків теоретичні та практичні розробки в цій області засновані на наукових дослідженнях зарубіжних вчених.

Видається доцільним внести деяку ясність і впорядкувати понятійний апарат досліджуваної проблеми. Це необхідно для більше глибокого осмислення феномена насильства.

Під час використання терміну «домашнє насильство» акцент падає на те, що це насильство застосовується саме на домашній території і не простежується чіткої позиції щодо того, ким це насильство здійснюється – членами сім'ї або будь-якими особами, але в вдома потерпілого чи спільного проживання.

Ряд дослідників використовують термін «побутове насильство», під яким розуміється сукупність суспільно небезпечних і кримінально-протиправних навмисних дій, посягаючих на громадські відносини, що забезпечують блага особистості, як життя, здоров'я або тілесну недоторканність, пов'язані з впливом на організм іншої людини або загрозою такого впливу за допомогою впливу на його психіку, вчинених одним членом сім'ї щодо іншого її члена (незалежно від факту їх спільного або роздільного проживання) проти або без волі останнього.

Необхідно також відзначити, що під побутовими відносинами маються на увазі невиробничі відносини сімейно-побутового (звичайні відносини в сім'ї, між членами сім'ї), дозвілля-побутового (позасімейні, відпочинок, туризм), комунально-побутового (відносини з сусідами по будинку, квартирі, жителями району, села), виробничо-побутового характеру, що виникають з приводу задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

Таким чином, суб'єктами побутового насильства можуть стати не тільки родичі, а й, наприклад, сусіди, що за межі предмета цього дослідження і означає, що «побутове насильство» – ширше.

Що стосується понять «внутрішньосімейне насильство», «сімейне насильство», «насильство в сім'ї», на нашу думку, вони

мають однакове значення і в цьому дослідженні вживаються як рівнозначні.

Також виходячи зданих нами вище визначень понять «насильство» і «родина», слід констатувати, що насильство в сім'ї з урахуванням усіх його ознак є суспільно небезпечне, протиправне, навмисне, каране діяння, вчинене одним членом сім'ї у відношенні іншого проти або крім волі згоди останнього або з використанням безпорадного стану, порушуюче його конституційні права і свободи, пов'язане з фізичним, або (і) психічним, або сексуальним впливом.

Існують наступні різновиди внутрішньосімейного насильства:

- 1) насильство над дружиною (чоловіком);
- 2) насильство над дітьми;
- 3) насильство над літніми особами і ін.

З перерахованих видів предметом даного дослідження є насильство над дітьми.

Відразу ж окреслимо коло осіб, які можуть здійснювати це насильство над дітьми в сім'ї («суб'єктів»):

- 1) батьки, «нові» подружжя батьків, співмешканці батьків, особи, що замінюють батьків – усиновлювачі, опікуни;
- 2) рідні брати і сестри або діти інших осіб (крім батьків), зазначених в п. 1, мешкають, як правило, спільно з «жертвами»;
- 3) інші родичі (дядьки, тітки, племінники, брати, сестри, за винятком зазначених в п. 2 і ін.).

Таким чином, в предмет даного дослідження входять як взаємини «дорослі – неповнолітні», так і «неповнолітні – неповнолітні»,

де перша категорія є злочинцем, а друга відноситься до категорії жертв. У випадку винятки взаємин «неповнолітній – неповнолітній» можна упустити ряд суттєвих фактів, так як подібні випадки мають місце і в ході дослідження були виявлені. Вони відрізняються своєрідністю причин, умов, мотивів, ситуацій, особистісних особливостей як злочинця, так і жертви, інших обставин вчинення кримінальних правопорушень.

З поняттям насильства в сім'ї над неповнолітніми тісно пов'язано інше – «жорстоке поводження з дітьми». Поняття «жорстоке поводження з дітьми», на наш погляд, рівнозначне поняттю «насильство щодо дітей» як соціального явище.

Так, при визначенні кола злочинних діянь, що становлять злочинне насильство у відношенні неповнолітніх членів сім'ї, слід враховувати специфіку сімейних відносин та можливість вчинення тих чи інших діянь членом сім'ї у відношенні до неповнолітнього.

Зміст поняття насильства «...складно механічно поширити на власне внутрішньосімейне насильницьке зазіхання».

Неповнолітні потребують в постійному спрямованому виховному впливі: їм потрібно допомогти зрозуміти закономірності розвитку товариства, виробити правильне подання про соціальні цінності. Основна роль в вихованні, моральному належить сім'ї. В силу цього чинним законодавством встановлено вимога про здійсненні виховання дитини в сім'ї відповідно до її інтересів, а також з дотриманням прав, які належать йому від народження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Wolin Sh. Violence and Western / Political Traditions. In: Violence: Causes and Solutions. N.Y., 1970. 123 p.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. 992 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
4. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/nasylystvo>
5. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/503467/mod_resource/content/1/Korotkyi_slovyk_synonimiv_ukr_movy_Derkach_1960.pdf
6. Лисько Т.Д. Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». К., 2008. 218 с.
7. Хомич Т.М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10ktmrvs.pdf>
8. Сийплок М.В. Насильство як ознака злочинів у сфері правоохоронної та державної охоронної діяльності. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». Вип. № 4. 2018. С. 218–229.